AKADEMIE VĚD
ČESKÉ REPUBLIKY

REGIONÁLNÍ SPOLUPRÁCE S PARDUBICKÝM KRAJEM

Ústav geoniky AV ČR, v. v. i.,
pobočka Brno – Environmentální geografie

VYUŽITÍ KRAJINOMALBY V KRAJINNÉ EKOLOGII

Jan Lacina, Petr Halas

Problém a metoda

K hodnocení změn ve využití krajiny, a tím i jejího rázu se běžně používá srovnání map, fotografií, leteckých a v posledních desetiletích i družicových snímků. Ke stejnému účelu může posloužit i krajinomalba, případně grafická ztvárnění krajiny, pokud jsou ovšem k danému účelu dostatečně realistické. V tomto směru má výtvarné umění na území dnešní České republiky dlouhou tradici. Na pražské Akademii výtvarných umění se od začátku 19. století s přestávkami vystřídalo několik krajinářských škol (Karla Postla, Antonína Mánesa, Maxe Haushofera, Julia Mařáka, Otakara Nejedlého), které vychovaly – často s přispěním výtvarného školení v cizině – desítky zpodobitelů české i moravské krajiny.

Různé části naší vlasti byly přitom krajináři různě frekventovány. K těm nejfrekventovanějším patří právě některá území dnešního Pardubického kraje s přesahem do sousedních krajů Vysočina a Hradec Králové. Opomeneme-li průkopnickou tvorbu Adolfa Kosárka (1830–1859), který své krajiny na pomezí romantismu a realismu komponoval i v nížinné části Pardubicka, jedná se orograficky o Podorlickou pahorkatinu s četnými pohledy na vlastní hřeben Orlických hor a o Železné hory (na styku se Žďárskými vrchy) s Doubravskou brázdou v jejich podhůří. Z výběru zobrazovaných míst je zřejmé, že malíři si vybírali především záběry malebné harmonické kulturní krajiny, nikoliv divočinu. Z desítek jmen a stovek krajinářských děl vyberme alespoň pár příkladů.

Předběžné výsledky výzkumu

Zatím se podařilo v reálu identifikovat cca 50 krajinomaleb, především ve vrchovinných a pánevních krajinách ČR. Kromě shora uvedených malířů se podařilo „vejít" do některých krajinomaleb Josefa Jambora (to nejčastěji), Jindřicha Pruchy, Jana Trampoty, Emanuela Ranného st., Oldřicha Blažíčka aj.

Na základě srovnání obrazů se současným stavem krajinného záběru lze konstatovat, že žádný záběr není v současnosti zcela stejný. Změny se týkají většinou vegetačního krytu a zástavby. Často zmizela charakteristická „mateřská znaménka" krajiny – např. drobná vřesoviště, mateřídouškové meze, neruderalizované mokřady. Všeobecně přibylo břehových porostů, ovšem kolem většinou regulovaných toků. Třebaže v podhorských oblastech přibylo trvalých travních porostů a pole téměř chybějí, zmizela (zalesněním) typická pastevní krajina na neúrodných skalnatých a kamenitých stráních říčních údolí. Dříve zatravněné nivy byly naopak zorněny. Přibylo ruderálních lad i linií.

Z libých – esteticky i ekologicky vyvážených malířských krajin – se mnohde staly krajiny nelibé.

Obr. 1.1. Antonín Chittussi (1847–1891), rodák z Ronova nad Doubravou, poučen francouzskými barbizonskými krajináři, maloval v plenéru ve Francii i v krajině rodné. K jeho vrcholným dílům patří olejomalba „Z údolí Doubravy" (1886). Jedná se o segment pastevní krajiny ve skalnatém údolí řeky s osamělými stromy.

Obr. 1.2. Architekt Ladislav Žák ve své dodnes inspirativní knize „Obytná krajina" (1947) využil Chittussiho obraz k varovné demonstraci toho, jak bude krajina vypadat při další rozpínavosti lidské civilizace.

Obr. 1.3., 1.4. K takové drastické změně zde naštěstí nedošlo. Přesto zde hledáme Chittussiho záběr marně. Svahy údolního zářezu řeky Doubravy (tzv.Chittussiho údolí v přírodním parku Doubrava) jsou totiž téměř souvisle zalesněné. Navíc je pravděpodobné, že malíř svoje obrazy údolí Doubravy komponoval z více záběrů. Foto: Jan Gerthner.

Obr. 2.1. V Chittussiho stopách zde o desetiletí později kráčel jeho obdivovatel František Kaván (1866–1941). Mimo jiné zde namaloval r. 1895 známý, často reprodukovaný obraz se složitým názvem „Železné hory. Na potoce Třemošnickém o korytě kamenitém a bodláčím zarostlém." Tento záběr proti proudu pravobřežního přítoku Doubravy zobrazuje jeho široké povodňové koryto (zřejmě po povodni r. 1890) s nátržovými břehy. Jeho suchá pravobřežní část je zarostlá vegetací s dominancí „bodláčí", kterým je zřejmě bodlák kadeřavý. Zmlazení vrb zde pět let po povodni chybí díky selektivní pastvě.

Obr. 2.2. Velkolepé panoráma Železných hor není dnes z přesně stejného místa vidět, neboť jej zakrývá vzrostlý břehový porost podél regulovaného toku, uvězněného do rovnané kamenné navigace. Dříve zatravněná široká niva je z větší části zorněna a oseta ozimou řepkou. Obec Třemošnice pod Železnými horami se rozrostla v průmyslové městečko. Foto: Petr Halas.

Obr. 3.1. Vojtěch Sedláček (1892–1973) maloval mírně zvlněnou zemědělskou krajinu v okolí rodných Libčan, ve 20. letech přesídlil do Javornice v členitější Podorlické pahorkatině. Až do konce života odtud vyjížděl bryčkou, aby zachytil tuto harmonickou zemědělsko-lesní krajinu v jejích ročních proměnách. I v dobách, kdy i zde dávno na družstevních polích oraly traktory, umíněně jako jedinou tažnou sílu v zemědělství maloval a kreslil své oblíbené koně. V obraze „Orlické hory od Rampuše" (1956) však tato charakteristická stafáž v požňové krajině chybí

Obr. 3.2. Po 40 letech je tento Sedláčkův záběr téměř stejný. I ty staré javory kleny a jeřáby podél úzké a tiché silničky (hodinu po ní nic neprojelo) zde dosud rostou. V podhorské krajině však dnes chybí jakákoliv žluť obilnišť. Bývalá pole byla již před lety zatravněna, pasoucí se dobytek však chybí. Krajina krásná, ale pustá. Foto: Petr Halas.

Obr. 4.1. Nejuznávanější český krajinář Antonín Slavíček (1870–1910) maloval jak na pomezí Železných hor a Žďárských vrchů, tak i (své poslední nedokončené krajinomalby) v podhůří Orlických hor. K jeho nejznámějším dílům patří rozměrný obraz „U nás v Kameničkách" (1904). Třebaže si v dopise příteli povzdechl, že ze zamýšleného ponoru do tohoto kraje a jeho lidí „nezmohl ani tisící díl", podařilo se mu nad jiné zachytit nedílnou jednotu dynamické oblohy, země, vody, vegetačního krytu s převahou luk a zdejších lidí (ženy s kravami) v typickém segmentu vrchovinné zemědělsko-lesní krajiny.

Obr. 4.2. Dnes, po více jak sto letech. Lze do záběru slavného obrazu vstoupit bez zábran a vidět zdánlivě totéž. Místo prašné cesty zde ovšem vede rušná asfaltová silnice, lemovaná novou generací jeřábů i bříz. Dříve oble zemité břehy rybníčku v popředí jsou zpevněny hranami rovnaných kamenů. Až na doraz levého okraje obrazu se moderními domky rozrostla kdysi zapadlá malířská vesnice Kameničky. A třebaže zde stále převládají polokulturní květnaté louky, ženu s kravami, vracející se z pastvy, bychom zde vyhlíželi marně. Foto: Josef Ptáček.